

Radovan Ivančević

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Odjel za povijest umjetnosti

Izvorni znanstveni rad
tekst primljen 28. 12. 1987.

Ljubo Karaman – mit i stvarnost O djelovanju »domaće sredine« prema stvaralaštvu Ljube Karamana

Sažetak

Ironički parafrazirajući naslov posljednje knjige Lj. Karamana (*O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva, Problemi periferne umjetnosti*, Zagreb, 1974), autor analizira reagiranje »domaće sredine« na Karamanovu stajališta u aktualnim problemima zaštite, kao konzervatora, i na njegovu interpretaciju (spomeničke) kulturne baštine, kao znanstvenika. Za prvo je karakterističan primjer polemika oko postavljanja Meštrovićeva spomenika Grguru Ninskom na Peristilu Dioklecijanove palače u Splitu (1928/29), a za drugo, reagiranje na njegovu polemiku s J. Strzygowskim o podrijetlu predromaničke, tzv. »starohrvatske« umjetnosti u Dalmaciji, objavljenu u knjizi »Iz kolijevke hrvatske prošlosti«, 1930.

U oba slučaja autor ističe moralni aspekt problema, s obzirom da je Karaman naišao na ogorčen otpor kod dijela šire publike, a u takvoj se situaciji svaki znanstvenik, povjesničar umjetnosti i konzervator uvijek iznova nalazi u svojoj »domaćej sredini«. Svojim javnim djelovanjem i pisanjem Lj. Karaman uspostavio je moralni kodeks u borbi znanstvenika za istinu u svojoj sredini, posebno kad su u pitanju nacionalni mitovi i kultovi. Budući da se ovi javljaju u svim sredinama, Karamanov primjer ima opću vrijednost.

U povodu zahtjeva kipara I. Meštrovića da se spomenik hrvatskom biskupu iz 10. stoljeća Grguru Ninskom postavi pred Protiron na Peristilu, a nasuprot katedrali – što je od najrazličitijih društvenih grupa bilo oduševljeno prihvaćeno kao simbolička gesta »pobjede slavenskog duha nad latinskim« – Karaman je napisao brošuru »O Grguru Ninskom i Meštroviću spomeniku u Splitu« 1929. Karaman je istaknuo da kao konzervator Dioklecijanove palače nije načelno protiv novog spomenika u starom ambijentu, jer svako vrijeme ima pravo da ostavi svoj trag. Ali dok se u stoljetnim dogradnjama Peristila uvijek pošivao najstariji sloj kasnoantičke Palače, Meštrović, kipar-donator, želi se nametnuti ambijentu i poremetiti ravnotežu hiperdimenzioniranim kipom (8,5 m). Interpretacijom izvornih dokumenata Karaman, povjesničar, uvjerljivo također dokazuje da je i pristup publike povijesnom značenju samog Grgura pogrešan, a prema tomu neosnovana i cjelokupna nacionalno-ideološka konotacija kojom se pokušavalo opravdati postavljanje spomenika.

U slučaju sukoba s »domaćom sredinom«, autor ističe da Karamanova polemika s tezama J. Strzygowskog – izloženim u knjizi »Alt-kroatische Kunst«, 1926 – također nije izgubila aktualnost i vrijednost zbog Karamanove metodičke kritike teorije o nordijskom podrijetlu starohrvatske umjetnosti u Dalmaciji. Teorije Strzygowskog bile su u »domaćoj sredini« Hrvatske oduševljeno prihvaćene u širem krugu publike, jer su politički i ideološki ugadale nacionalnom ponosu inzistiranjem na »izvornosti« predromaničke umjetnosti u Hrvatskoj i etničkom kontinuitetu likovnog izraza. »Barbarska« teza Strzygowskog ne priznaje preuzimanje antičke tradicije oblikovanja, a njegove su se ideje podjednako dobro uklapale i u etničko-rasističku ideologiju, koja se u to doba širila Evropom. Po temeljitosti i znanstvenoj ozbiljnosti Karamanova je kritika Strzygowskog bila izuzetna u evropskim razmjerima i veoma ranog datuma, ali, nažalost, nije poznata izvan Jugoslavije.

Povijesno značenje i suvremena vrijednost Karamanovih spisa jest u primjeni znanstveno utemeljene dijalektičke metode analize i interpretacije, kao i u hrabrosti da svoje mišljenje beskompromisno javno iznosi i argumentirano brani u svojoj sredini, nastojeći pritom ujedno uvijek razviti i metodu pristupa likovnoj problematiki kod publike.

Pomislmo li na dr. Ljubo Karamana kao na čovjeka, svjesni smo da bi, čak i onda kada je povod razgovoru komemoracija godišnjice njegove smrti, bilo, s obzirom na njegov karakter i temperament, neumjesno reći: »Počivao u miru!« Ne samo da je njegov polemički i znatiželjni duh trajno živ i prisutan zapisan u djelima nego, ako postoji ikakav kontinuitet duha, Karamanov sigurno ne »lebdi nad vodama«, nego nemirno luta i vrluda svugdje gdje se nešto događa u vezi s umjetnošću u Hrvatskoj. Osjećamo ga trajno nad nama i među nama, povjesničarima umjetnosti, a posebno svaki put kada se razvije diskusija ili polemika, jer znamo da nas je prozeo i potaknuo Karamanov duh.

Budući da je međutim općeprihvaćena konvencija da se o pokojnicima govori »samo najbolje« – a pod tim se podrazumijeva, naravno, da se, između ostalog, ne spominje niti ono što pokojnik nije baš »najbolje« o nama rekao, a da se svakako izostavlja sve ono što je o nama ili našim idejama loše rekao, kao i ono što smo mi, možda, o njemu za života loše rekli – potrebno je uvijek iznova razlučiti mit i stvarnost u životu i sudbini velikih ličnosti. Radi istine i pravednosti. Pitanje mita i stvarnosti dvostruko je vezano uz život i djelo Ljube Karamana.

Prvo, u svojim knjigama, esejima i člancima Karaman je, radi znanstvene interpretacije povijesne stvarnosti i naše likovne baštine, često vojevao protiv mitova. Tako, naprimjer, u polemici sa Strzygowskim u vezi s njegovim teorijama o prethistorijskom, »barbarskom« podrijetlu predromaničke arhitekture u Dalmaciji ili starohrvatske pleterne reljefne ornamentike.¹ Drugo, danas kad je Karaman jednodušno priznat utemeljiteljem znanstvenog pristupa teoriji i povijesti umjetnosti u hrvatskoj historiografiji, kao i tvorcem prvih povijesno-umjetničkih sinteza u interpretaciji hrvatske likovne baštine, postoji opasnost da se stvori mit kako je to priznavanje bilo oduvijek i sveopće. Opasnost da se zaboravi stvarnost njegovih razmišljanja, suprotstavljanja i sukobljavanja sa suvremenicima i njegova povremena izolacija u društvu zbog stajališta različitih od širega »javnog mnijenja« naše sredine, kao što je bilo, naprimjer, u povodu postavljanja spomenika Grguru Ninskom u Splitu.²

Ali na govorenje i pisanje o Ljubi Karamanu ne potiče nas samo osjećaj duga prema njemu i njegovim zaslugama u prošlosti već i aktualnost njegovih stajališta, prihvatljivost postupaka i metoda, što mogu biti poticajni i u sadašnjem trenutku, služiti kao usporedba i provjera našega suvremenog djelovanja u sličnim i srodnim situacijama. Karamanov primjer uvijek je prikladan: podjednako kada je riječ o obnovi Tkalčićeve ulice u Zagrebu, izgradnji jugoistočnog ugla Gornjeg Grada, preuređenju jezuitskog samostana za muzej Mimara ili Prve donjogradske realne gimnazije za »hrvatski Louvre«, kada se raspravlja o Trgu Republike ili Trgu revolucijara u Zagrebu, kao i o Visu, Puli ili Saloni itd.

Svakome tko će se ikada u našoj sredini baviti istraživanjem i problemima interpretacije likovnih djela, teorijom i poviješću umjetnosti, zaštitom spomenika, znanstvenom kritikom i likovnom publicistikom radi komunikacije sa širokim krugom publike, bit će nemoguće zaobići pionirsko djelo i svestrano djelovanje Ljube Karamana.

Sadržaj i metoda Karamanovih napisa, sposobnost dijalektičkog mišljenja, prikladnost i primjerenost eksplikacije problema i teza za širi krug publike, visok znanstveni moral i građanska hrabrost u izlaganju, beskompromisnost u stajalištima – ali i taktičnost u načinu nalaženja konstruktivnog alternativnoga rješenja uz kritiku neprihvatljivih hipoteza u teoriji umjetnosti

ili predloženih solucija u praksi zaštite – podjednako su zanimljivi sa stručnog stajališta i zbog povijesnog interesa, kao što mogu poslužiti kao metodski predlošci, »uzor-listar«, svakomu tko o znanstvenim problemima želi pisati odgovorno i moralno i u tom smislu djelovati u svojoj sredini.

Rekli smo da bi se, zbog sadašnjega jednodušnog priznavanja Karamana, nekome moglo (pogrešno) pričiniti kao da je »šjor Ljubo« bio općepoštovan i priznat i u svoje doba, a zaboraviti na sukobe, otvorene napade na Karamana osobno i pobijanje njegovih teza u našoj sredini. Karamanov temperamentni polemički pristup svemu što je o starijoj umjetnosti u Hrvatskoj napisano, njegova strast za diskusiju, potreba da se o svemu što se ne podudara s njegovim mišljenjem i sa svakim spori, da se trajno diferencira i distancira od drugih tražeći svoju istinu i slijedeći svoj trag na putu do nje – jest općepoznat. Sve je to ostalo zabilježeno u stručnom tisku ili zapamćeno u znanstvenim krugovima, među kolegama koji su ga poznavali.

U polemikama sa suvremenima i prethodnicima, strancima i sunarodnjacima, Karaman se služio i periodičnim i dnevnim tiskom obračujući se sugradanima, zalažući se za znanstvenu istinu na problemima koji su zanimali cijelo društvo. Takav je bio i njegov istup u povodu postavljanja Meštrovićeva spomenika Grguru Ninskom u Splitu 1928. godine, kada se suprotstavio mnogim društvenim grupama i slojevima tadašnjeg Splita, Hrvatske, pa i Kraljevine Jugoslavije, protivio se postavljanju toga brončanog kipa nadnaravne veličine – osam i pol metara – na Peristilu.

O toj su nam polemici ostali novinski članci i Karamanova studija »O Grguru Ninskom i Meštrovićevu spomeniku u Splitu«, o kojoj će biti više riječi. Koliko se bila razmahala polemika dovoljno pokazuje podatak da je o toj temi registrirano 70 bibliografskih jedinica, neusporedivo više no o bilo kojoj drugoj temi u cjelokupnoj bibliografiji o Splitu u razdoblju od kraja 18. stoljeća pa do 1941. godine!³ Želio bih ustupiti i na jedan manje poznat, a veoma potresan dokument o situaciji u kojoj se tada nalazio Ljubo Karaman: dokumentarni film o proslavi u povodu otkrivanja spomenika u Splitu 29. rujna 1929. godine.⁴ Dosljedno tradicionalnoj hijerarhiji verbalnih izvora nad (s)likovnim, to je jedan od onih povijesnih izvora što se unatoč autentičnosti i objektivnosti – što, po općem priznanju, tako često nedostaju pisanim izvorima – još uvijek u nas redovito ne istražuju, a još manje uvažavaju.

Na temelju poznavanja i analize toga (ikoničkog) povijesnog izvora, može se, čini mi se, objektivnije spoznati Karamanova dosljednost u tom sukobu, proporcija njegove hrabrosti i razina morala, kao i opseg društvene izolacije u »domaćoj« sredini u rodnom Splitu. Na dan otkrivanja spomenika – postavljenog, naravno, upravo tamo gdje je najveći naš tadašnji povjesničar umjetnosti toga doba, konzervator i teoretičar dr. Ljubo Karaman dokazao da je štetno i apsurdno – u nedjelju 29. rujna 1929. vidimo kako su se kršni seljaci Dalmatinske zagore spustili i nadiru u Split (nije li Meštrović »njihov« seljak – kipar?), s glazbom i pjesmom, u narodnoj nošnji, ulicama istodobno promiču limene glazbe kraljevske vojske i mornarice, školska djeca vrve u bijelim haljinicama i modrim odijelcima, a nad nepreglednim mnoštvom građana i seljaka, na povišenoj tribini nasuprot katedrali, na Peristilu, sjede svečano uparadeni najviši predstavnici hrvatskoga katoličkog klera s nadbiskupom dr. Bauerom na čelu i predstavnici Srpske pravoslavne crkve, knez Pavle, izaslanik Nj. Vel. kralja Aleksandra I. Karadorđevića, gradonačelnik Splita i ban Primorske banovine dr. Ivo Tartaglia, ministri dr. Švrlljuga, dr. Dinković i ing. Radivojević, uz druge ugledne ličnosti raznih državnih,

regionalnih i gradskih upravno-političkih struktura, pa čak i admiral kraljevske britanske ratne mornarice Kelly (s ratnog broda slučajno usidrenog u splitskoj luci). Oko Meštrovićeva spomenika Grguru našli su se ujedinjeni i složni svi, pa i predstavnici inače oprečnih interesa i grupacija:⁵ vrhovima hrvatskoga klera odgovara veličanje jednog biskupa iz 10. stoljeća naprosto kao dokaz tradicije, a hrvatski puk vidi u njemu borca za narodna prava, buntovnika koji se suprotstavio i samome papi i biskupima (pa i splitskom nadbiskupu, naravno); kraljevskoj srpskoj monarhističkoj ambiciji to je simbol nadmetanja Split – Rim, idealna prilika da se Kraljevina Jugoslavija konfrontira na Jadranu s Kraljevinom Italijom (uz blagoslov britanskih pomorskih snaga, kao saveznika). Dok prosječni intelektualci vjeruju da je Grgur prvoborac za hrvatski jezik i glagoljicu, Meštrović pak ne sumnja da se svojom skulpturom nametnuo u samom srcu Palače i jezgri grada Splita i time konačno zasjenio najveći cjelovito očuvani antički spomenik u Dalmaciji, mauzolej cara Dioklecijana.⁶

A to je, zapravo, bio tek prvi nalet na palaču na Peristilu. Prava konfrontacija s Dioklecijanom trebala je tek doći postavljanjem još monumentalnijeg Meštrovićeva »Kraljeva kamena«, dvostrukoga konjaničkog spomenika kralja Tomislava i kralja Petra Oslobođitelja, kao »simbol našeg oslobođenja i ujedinjenja«, lociran između Dioklecijanove palače i Francuske obale, takvih dimenzija da taj monument, prema projektu, »mora biti vidljiv brodovima koji prolaze mimo Splita.«⁷ Nesumnjivo je da ozbiljnost i temeljitost kojom je Karaman pokušao dokazati neodrživost ideje da se spomenik Grguru mora postaviti sred Peristila, bila potaknuta i vizijom projekta tog budućega megalomanskog »kamena« koji se već prijeteci kotrljao prema zidinama grada.

S. Rittig nas obavještava da je bilo još Meštrovićevih projekata na temu konfrontacije njegovih monumentalnih skulptura s našim istaknutim povijesnim spomenicima, i to onima koji su simbol cijeloga grada, a jedan takav zamalo je zadesio i Zagreb. Kada Rittig, nakon povratka iz Egipta, posjećuje Meštrovića u zagrebačkom ateljeu i uzvikuje: »Tvoj Grgur Ninski... narastao do Memnonova kolosa!«, Meštrović odgovara »... tamo smo vidjeli kao treba da se radi. To su spomenici. Hiljade godina i svi varvari ovoga svijeta nijesu mogli misirskih statua da unište, a Fidijinih je nestalo.« (Zgodna je ta diskvalifikacija grčke klasike i ljudske »mjere« na račun egipatske hiperdimenzioniranosti po kriteriju fizičke trajnosti /op. I.R./). »– Mi se borimo kako da uredimo prostor pred zagrebačkom katedralom: postavi kralja Tomislava u memnonovskim dimenzijama sjedeća u os crkve, a postrani Ćirila i Metodija u istim omjerima stojeće, pa je pitanje savršeno, misirski riješeno...«, našto Rittig zaključuje: »Ja sam se ovoj viziji zadivio. Pred ovom umjetnošću svi prigovori muče!...«^{7a} (A smisao je, naravno, »i treba da muče!«, ne bez aluzija na one koji »ne muče« pred Grgurom postavljenim, per analogiam, pred splitskom katedralom.) Pitanje je koliko je Karamanova kritika Grgura utjecala da se razgovor o zagrebačkoj »trojki« pred katedralom nije ozbiljnije postavljao i nastavlja u javnosti, ali je sigurno da Karamanova brošura nije ostala bez odjeka i utjecaja na razmišljanje i odlučivanje u sličnim slučajevima.

U sveopćem oduševljenju na dan otkrivanja spomenika u Splitu, pojačanom time što je spomenik Grguru dar umjetnika svome narodu, odnosno gradu Splitu (općina je samo osigurala sredstva za brončani odljev),⁸ u euforiji koja je zahvatila sve slojeve i krugove međuratnoga jugoslavenskoga društva, od seljaka s Mosora do kraljevskog dvora na Dedinju, od rimokatoličkih biskupa do protivnika višeg klera općenito, a osobito onoga pod rimskim utjecajem,⁹ od boraca za premoć hrvat-

skog jezika nad latinskim i talijanskim do boraca za premoć kraljevske jugoslavenske (jedva postojeće) mornarice nad kraljevskom talijanskom mornaricom na »našem« Jadranu itd., – što je, usred te raznolike ideološke opijenosti, subjektivno značilo voditi trijeznu i znanstveno utemeljenu kritičku povijesnu i povijesnoumjetničku raspravu, kao što je vodio Ljubo Karaman, to, uz brojne tekstove, sugestivno dokumentira i spomenuti dokumentarni film. U cijelome tom mnoštvu i gunguli prilikom otkrivanja spomenika, od sve buke glasnije i prodornije odjekuje *odsustvo* dr. Ljube Karamana na počasnoj tribini. Zaista, koja je osoba u to doba bila pozvanija od njega da bude središnja ličnost ceremonije u trenutku postavljanja suvremenoga monumentalnog kiparskog djela sred Peristila kasnoantičke palače u Splitu?! I to po trostrukoj nužnosti s obzirom na meritornost poziva i odgovornost položaja: kao *konzervator* Dioklecijanove palače, stručnjak kojemu je povjeren na čuvanje jedinstvena urbana kompozicija stare jezgre grada Splita; kao *znanstvenik* koji multidisciplinarno najintenzivnije istražuje upravo razdoblje ranosrednjovjekovne povijesti, dakle ono u kojem je djelovao Grgur Ninski i kao povjesničar umjetnosti; *likovni kritičar* koji može meritorno suditi o kvaliteti Meštrovićeva kiparskoga djela, a istodobno i o značenju novog spomenika u stranom ambijentu gdje će biti postavljen.¹⁰ Nepozivanje Karamana ili njegovo demonstrativno odbijanje i ignoriranje tog simboličkog čina, uzdignutog do univerzalnog značenja jugoslavensko-crkveno-politički-pravno-hrvatsko-srpsko-nacionalističko-dinastičko-militarističko-lingvističko-historijsko-suvremeno-buntovno-avangardno-kulturno-herojsko-umjetnički-epohalnog dokazuje Karamanovu superiornost nad bilo kakvim oportunistom i njegovu izuzetnu osobnu hrabrost i moralnu dosljednost.

Karamanov znanstveni i ljudski profil jasno se ocrtava u spomenutoj brošuri, koju je posvetio problemu Meštrovićeva spomenika na Peristilu, a najsugestivnije se doimlje tek kada taj majstorski sročen kulturno-povijesni esej smjestimo u prostor i vrijeme oko izrade i postave spomenika, u doba kulminacije vrenja svih tih zanosa i strasti. Možda je najizrazitija karakteristika tog Karamanova spisa *ostvarenje principa da znanstvenik u komuniciranju s publikom mora ponuditi maksimalno cjelovitu informaciju i optimalno argumentiranu interpretaciju*. Obraćajući se širokom krugu pismene publike, Karaman iscrpno informira čitatelja o sva tri različita područja bitna za problem: prvo, povijesno, o Grguru, ninskom biskupu 10. stoljeća; zatim, likovno, o kipu i kiparu Ivanu Meštroviću, suvremenom umjetniku; treće, konzervatorsko, o Dioklecijanovoj palači, njezinoj valorizaciji i problemu interpolacije novog spomenika u povijesno-urbanistički ambijent Peristila.

Analizirajući Meštrovićeve veze sa Splitom i umjetnikove spomenike u Splitu, Karaman zgodno primjećuje kako autor tematski posize sve dublje u povijest, a lokacijom svojih spomenika postupno prodire od periferije u središte grada. Njegovo rano djelo, spomenik Luki Botiću, pjesniku 19. stoljeća, smješten je izvan grada, na Marjanu, u prirodi i to po sudu Karamana s punim opravdanjem, jer je pjesnik opjevao njezinu ljepotu. Kip Marka Marulića, iz zrelog Meštrovićeva razdoblja, spomenik pjesniku 16. stoljeća, primakao se ulazu u staru jezgru grada, a postavljen je pred kasnorennesansno oblikovanu palaču Milesi, dakle pred prikladnu povijesnu kulisu. Najnoviji Meštrovićev spomenik, ninskom biskupu Grguru iz ranoga srednjeg vijeka, trebao bi biti postavljen u samu jezgru Dioklecijanove palače, na Peristil, pred imperatorov mauzolej s početka 4. stoljeća, odnosno srednjovjekovnu splitsku katedralu.¹¹

Razvijajući misao o odnosu starog i novog, Karaman upozorava

na složenost tog problema i podsjeća na polemike koje su ranije vođene o sličnim pitanjima u Splitu. Provjerava, prema rezultatima, dosadašnja (pravilna) stajališta konzervatora i ističe promašaje nastale zbog neprihvatanja sugestija stručnjaka, povjesničara umjetnosti. Konzervator Karaman osobito inzistira na tezi da služba zaštite, povjesničari umjetnosti kao teoretičari zaštite i praktičari konzervatori, nisu konzervativni, nego misle o problemima integralno uključujući sve komponente, pa i zahtjeve suvremenog života. Njihovi sudovi su dijalektički i nedogmatski. Tako je konzervator vjerovao da nije trebalo graditi zgradu Jadranske banke na obali splitskoj, jer je ona – što je sada kad je ipak izgrađena očigledno oduzela pogled s mora na tzv. Hrvojevu kulu iz 15. stoljeća, a kao posljedica je čak nastao i projekt Urbanističkog zavoda Split po kojem je bila predviđena za rušenje! Dok je ovdje bi protiv izgradnje, Karman je, naprotiv, držao da nije trebalo »jednostavno srušiti« staru zgradu biskupije prigrađenu uz mauzolej, nego je bilo bolje »zgodno je preudeliti prema suvremenim potrebama«. ¹² Rušenjem se naime izgubila karakteristična gustoća srednjovjekovnog urbanoga tkiva Splita unutar perimetra palače.

U strogo znanstvenom smislu najvažnija je možda Karamanova interpretacija povijesnog značenja samog biskupa Grgura, u kojoj samostalno istražuje sve dostupne povijesne izvore i svojim izrazitim smislom za dijalektiku otkriva složenu povijesnu istinu, nasuprot jednostavnim tumačenjima i političkim simplifikacijama (mistifikacijama) Grgurova djelovanja.¹³

Raširenim i općeprihvaćenim zabudama o Grguru Ninskom, Karaman oštro i nalazi uzrok u suvremenoj političkoj stvarnosti: »pod dojmom suvremenih nacionalnih borba stvorili (su) od ninskog biskupa vatrenog glagoljaša i branioca slavenskog bogoslužja«, kao što se, s druge strane, »pretjeruje u isticanju protivljenja i borbe latinskih biskupa dalmatinskih gradova protiv glagoljice«. ¹⁴ Karaman dolazi do sasvim suprotnog zaključka: papa Ivan X. ocijenio je upotrebu glagoljice i »barbarskog« slavenskog jezika u bogoslužju kao »protivno svetom pismu«, osudio ga je dakle kao bogohulnu rabotu, kao herezu, pa u odnosu na takvo ekstremno i po Grguru opasno stajalište, dalmatinski biskupi zapravo veoma blago osuđuju svoga kolegu iz Nina, zalažući se samo (umjesto represija koje bi bile normalne da je prihvaćena papina osuda) za postupno napuštanje glagoljice, obučavanje hrvatskih svećenika u latinskom itd. O takvom njihovom odnosu najbolje svjedoči, uostalom, sam papa optužujući biskupe za suučestništvo, jer »šute i pristaju na to«. ¹⁵ Vrijedan rezultat Karamanovog kreativnog razmišljanja o povijesti nasuprot uobičajenim presudama jest teza o pogrešnosti apriorističkog shvaćanja o vrijednosti, pa čak i nužnosti inzistiranja na autohtonosti u nacionalnoj kulturi, a posebno doktrina o potrebi izbjegavanja veza s drugim različitim kulturama i sredinama s višom razinom kulture – iz straha od gubitka nacionalne vlastitosti. Naprotiv, upozorava Karaman, kao »najpodesnije sredstvo za samoodržanje (Slavena, nakon doseljenja) bila je preka nužda potražiti uski dodir sa jednom od civilizacija koje su ovdje postojale, ona zapadna ili bizantska«. Kao uvjerljiv dokaz za to navodi Polapske Slave, koji su se najoštrije opirali komuniciranju i nastojali izolacijom održati svoju tradiciju, a podlegli su germanizaciji.¹⁶

Metodski je jasno da Karamanovo iscrpno analiziranje objektivne uloge i povijesnog značenja Grgura Ninskog predstavlja pokušaj da se snizi temperatura emotivnih interpretacija u ovoj raspravi i da se uvede objektivnije povijesno razmatranje, jer se samo u srazmjeru s takvom objektivnom ocjenom može smanjiti i napon između polariziranih pojmova »hrvatskog biskupa« i »rimskih« biskupa, koji se željelo obilježiti u

prostoru Peristila što naglašenijim, agresivnijim, patetičnijim suprotstavljanjem i konfrontiranjem kipa i katedrale.

Iz današnje perspektive osobito je značajan Karamanov zaključak na kraju spisa u kojem postavlja zahtjev za sinteznim pristupom i rješavanjem problema spomenika ističući nužnost da se »u ovom pitanju *dovedu u sklad* obziri prema starinama Splita sa interesima naše narodne afirmacije, a ne sumnjam da je jedno i drugo jednako na srcu svima onima koji imaju da reknu svoju riječ u ovom pitanju, a to su GRAD, KONSERVATORSKI ZAVOD i MEŠTROVIĆ«. ¹⁷ Karaman promatra dakle problem simultano s tri gledišta – urbanističkog, konzervatorskog i likovnog – i drži da ga treba riješiti usklađujući optimalno zahtjeve triju kriterija. Postavlja princip dinamičke ravnoteže trih triju metoda pristupa, uzimajući u obzir i duhovne sile koje djeluju u vremenu i prostoru, od bitnih značenja spomenika kulture do pritisaka suvremenih političkih težnji i strujanja. Nikada ne možemo dovoljno naglasiti metodsku važnost kreativne intervencije ovog znanstvenika i konzervatora, koji ovom prilikom postavlja temeljne *kriterije aktivne zaštite spomenika kulture*. Pod tim se pojmom i danas često pojednostavljeno podrazumijeva isključivo rješavanje nove namjene arhitektonskih spomenika, ali Karamanov pristup pokazuje da aktivna zaštita znači također metodu kojom se – umjesto *pasivne zabrane* (restriktivnih mjera), što je i danas još uvijek sadržaj najvećeg broja spisa i rješenja, sporova i sudskih procesa suvremene konzervatorske službe u Hrvatskoj, naprimjer – *predlaže (aktivno) drugo, bolje rješenje*: negativnoj i neprihvatljivoj namjeri investitora nudi se i suprotstavlja *pozitivna alternativa!* Ističući načelo usklađivanja raznorodnih namjera i neophodnost da interesi SVIH čimbenika budu zadovoljeni, Karaman predlaže da OPĆINA udovolji zahtjevima KONZERVATORSKOG UREDA, pa da se spomenik postavi na mjesto gdje će biti udovoljeno i MEŠTROVIĆEVOJ zamisli da se kip hrvatskog biskupa konfrontira s katedralom. Sva tri uvjeta ispunjava, po Karamanovu mišljenju, lokacija spomenika sjeverno od katedrale, na slobodnom prostoru porušene biskupije koji bi se time ujedno urbanistički sredio. ¹⁸ Iako to Ljubo Karaman izriječno ne ističe, prihvaćanje tog rješenja potaknuto je prije svega urbanističkim razmišljanjem i kriterijem. Jednim zahvatom rješavaju se sva tri problema: spašava se cjelovitost prostora Peristila od namjeravane skulpturalno-spomeničke agresije, uspostavlja se simbolički odnos kipa i mauzoleja-katedrale (kao »rimsko-talijanskom« ekspozitumom), koji žele suvremenici, bez obzira koliko je taj odnos opravdan ili ne. ¹⁹ Time se dakle poštuje »duh suvremene epohe«, a sređuje se suvremenom skulpturom jedan neuređen, »ispražnjeni« prostor i to u najužem centru palače, na najživljoj pješačkoj arteriji.

Zanimljiv je, a donekle i poučan, razvoj situacije: umjetnik-donator započeo je upravo s takvim prijedlogom, razmjerno skromno, a potom, kada je bio prihvaćen taj njegov prvi uvjet – povećava zahtjeve. S time se bio složio i konzervator i »Uresno povjerenstvo grada Splita«, ali je sam autor promijenio mišljenje i zahtijevao još izravniju konfrontaciju i, očigledno, još »uglednije« mjesto. ²⁰

Nismo li se pred srodnom dilemom nalazili nedavno i u Zagrebu u jeku diskusije o lokaciji spomenika Titu? Da li postaviti spomenik na već definiran prostor Trga Republike (zagrebački Peristil, mutatis – mutandis) ili smještanjem spomenika potaknuti rješavanje jednoga velikog nedefiniranog urbanog prostora, usred kompleksa značajnih građevina, u novoj osi grada, u jezgri novoga poslijeratnog Zagreba: između Željezničkog kolodvora i Save? Kada je pobijedila ideja novog centra i prihvaćena lokacija južno od željezničke pruge, nije li – umjesto

»tiskanja« i »uguravanja« hiperdimezioniranog spomenika na Trg revolucionara (čime se naprosto ponavlja isti onaj promašeni način rezoniranja zbog kojeg je odbijena lokacija na Trgu Republike), umjesto gušenja prostora koji bi, naprotiv, morao postati i ostati slobodna pješačka zona za okupljanje i protok – u vezi s raznolikom djelatnošću Concertne dvorane »Vatroslav Lisinski« i budućeg multimedijalnog centra u zgradi Paromlina – nije li bilo jedino opravdano postaviti spomenik kao okosnicu regulacije cjelovitoga širokog pojasa zelenila između Kolo dvora i rijeke? Dakle, »najbliža« moguća lokacija bila bi tek negdje između Ulice proleterskih brigada i Autoputa, a još bolje između Autoputa i Save. ²¹ Promašaj je bio očit već u postavljanju zadataka u raspisanom natječaju, u kojem je – umjesto poziva na slobodnu kreaciju prostornog rješenja u urbanom mjerilu, koje odgovara formatu suvremenog Zagreba (od željezničke pruge do rijeke) – zadana natjecateljima jedna »kockica« kao postament za budući spomenik (!), na najkonzervativniji, najtradicionalniji i u urbanističko-likovnom smislu najreakcionarniji način, izigravajući zapravo namjeru Društva povjesničara umjetnosti i svih onih koji su lokaciju južno od pruge zastupali upravo iz urbanističkih razloga velegrada, a ne provincijalnih navika mišljenja »spomenika na trgu«. I ovaj primjer pokazuje koliko se malo zapamtilo ili naučilo od Karamanove lekcije (*o napretku ni ne sanjamo*), koji se prije više od pola stoljeća zalagao za lokaciju spomenika Grguru Ninskom izvan stroge pješačke zone Peristila. Karaman je, vidjeli smo, ponudio POZITIVNU ALTERNATIVU – sjeverno od mauzoleja – kao što su to ponudili i povjesničari umjetnosti Zagreba za Titov spomenik, ali odlučujući čimbenici u prvom slučaju nisu uopće prihvatili sugestiju, a u drugom su je krivo shvatili, a time obesmislili. Pišem o prošloj i suvremenoj polemici opširnije, jer je u slučaju Grgura na Peristilu i Tita na Trgu revolucionara riječ o metodski istim zabudama i, sociološki gledano, o istoj psihozi koju bismo mogli nazvati »agoracentričnost«. Uvjerjenje da sve nove akcije i suvremeni pothvati u gradu, ako žele ocjenu najviše vrijednosti i priznanje društvenog značenja, moraju biti i odvijati se u »najstrožem centru«, devijantna je pojava u svijesti, osobito novog, stanovnika grada. Tipično je za doseljenika u gradu, provincijalca u urbanoj sredini, kojemu je »glavni« trg statusni simbol i koji se uvijek boji da će, uskrati li mu se da se nametne na tom prostoru, ostati »periferno«, nezamijećen, nedovoljno vrednovan ili, što je najgore, da će »biti prepoznat« kao provincijalac. Za gorštaka iz kamenjarskog bespuća, kakav je bio podrijetlom i autor spomenika Grguru Ninskom, takav je pristup, vjerojatno, također bio ukorijenjen, a u tome je našao jednoglasnu podršku svih slojeva istog mentaliteta.

»Domoći se centra« važan je socijalni status-simbol općenito, budući da postoji nepisana, ali veoma čvrsto u svijesti stanovnika grada ukorijenjena hijerarhija valorizacije »mjesta«: ikonološka topografija prostorne kompozicije grada, kojom je precizno određeno i ocijenjeno što značite i koliko vrijedite (vi ili vaša akcija u gradu) kad stanujete ili vam je ured, trgovina, pa i spomenik smješten u CENTRU, na GLAVNOM TRGU, pred KATEDRALOM, kod KAZALIŠTA itd., a kako vam cijena pada ako vas »potisnu« na PERIFERIJU, na RUB, u PREDGRAĐE, pa čak, što je posebno simptomatično, i u ZELENILO! Nitko, naravno, ne ocjenjuje stvarne prostorno-kompozicijske, urbanističko-arhitektonske ili pejzažne vrijednosti i odnose u likovnom smislu.

Za gradski sloj stanovništva što je neposredno iskustvo selo i nastanio se u gradu, ili mu je živo u sjećanju obiteljski i rodinski kriterij vrijednosti na selu, a zemljoradnja, poljoprivreda pojam mukotrpnog zanimanja i društveno potcijenjenog iz-

vora egzistencije, pa iz te perspektive gledaju i ocjenjuju i urbanu sredinu, priroda i zelenilo – za kojima građani toliko žude i što zbog nedostatka imaju tako visoku cijenu u urbaniziranoj sredini – ne samo da malo vrijede nego nose i negativan predznak, kao simbol »seljačkog«, znak podsjećanja na ruralno podrijetlo. Isti mentalitet dakle koji je nasilo ugurao Grgura na Peristil, vodio je i ideologe buduće lokacije Titova spomenika na Trgu revolucionara, koji su ga utisnuli u »usko grlo« između Koncertne dvorane i Vijećnice (statusni simboli!) umjesto da mu omoguće da se monumentalno razvije na slobodnoj traci zelenila prema jugu, prema Savi, a istodobno da se omogući pješacima vizura na spomenik s prostora »najživljeg susreta«, s Trga revolucionara. Ovako će im »visjeti nad glavom«, a ipak ga neće moći sagledati. Elementarna i indiskutabilna činjenica da je za komunikaciju sa spomenikom takvih dimenzija neophodna distanca, nije bila uključena u razmišljanje odgovornih za urbanističku razradu zelenog pojasa od kolodvora do mosta i lokaciju spomenika Titu na njoj. Umjesto mišljenja u novim urbanim razmjerima suvremenog Zagreba potkraj 20. stoljeća, oni su naprosto pasivno nastavili način »postavljanja« spomenika kao što je bio uvriježen u 19. stoljeću, posred trga, kao na Zrinjevcu, Strossmayerovu ili Tomislavovu trgu. Imitacija umjesto kreacije ovdje je rezultirala katastrofom monumentalizma. Zaboravilo se čak i na nemilosrdni zakon mutatis mutandis, kao i na banalnu istinu da *si duo faciunt idem non est idem*, jer se, nesumnjivo, kip od jednog do tri metra ne ponaša u prostoru jednako kao i spomenik od tri deset metara i više.

Ovaj primjer zaslužuje našu pažnju jer potkrepljuje tvrdnju na početku ovog teksta o suvremenosti i trajnoj vrijednosti Karamanovih teorijskih i metodskih premisa u rješavanju problema odnosa arhitekture i skulpture, starog i novog općenito u urbanim sredinama. Konačno, Karaman ne ostaje dužan niti odgovor na pitanje zašto drži pogrešnim smještaj monumentalne Meštrovićeve skulpture na Peristil, kad je izrijeком potvrdio da nije načelno protiv »novog pokraj staroga, ali samo ako ono harmonično pristaje vjekovima stvorenoj sredini ...« i podsjetio da je upravo »konzervator u Splitu onaj, koji također odvajkada odvrća svoje sugrađane od jednostranog precjenjivanja samih ostataka Dioklecijanove Palače i ističe da ono što izdiže Split nad drugim gradovima ... jest upravo okolnost da je u Dioklecijanovoj palači u Splitu svaki kasniji naraštaj ostavio traga svog života i svoje umjetnosti ...« Zato se konzervator »već prošlog vijeka protivio planovima purifikacije careva Mauzoleja i Peristila ... založio ... za očuvanje renesansne crkvice sv. Roka na carevu Peristilu ... i za očuvanje onih dviju malih kapelica iz doba baroka podno Protirona Peristila i onih patricijskih kuća sa venecijansko-gotičkim prozorima i renesansnim balkonom, koje se uzdižu između rimskih stupova Peristila«. ²² Teza Ljube Karamana o odnosu povijesnih slojeva u urbanoj kompoziciji Dioklecijanove palače, Odnosno Splita, može i danas poslužiti kao polazište za raspravu, iako je iznesena usput, u jednom »prigodnom« spisu.

Svoje stajalište o ulozi povjesničara umjetnosti u društvu i o metodi komuniciranja konzervatora s publikom u sredini u kojoj djeluje, izrazio je Ljubo Karaman već u svome prvom objavljenom djelu, u povodu diskusije o rušenju stare splitske biskupije, devet godina ranije. ²³ Karmanova metoda u ovom prikupu može poslužiti kao uzorna i po dubokom poštivanju i uvažavanju čitatelja, kojemu se ne iznose samo sudovi i ocjene nego ga se upućuje u čitavu širinu problema i daju mu se sve komponente na temelju kojih se može donijeti zaključak. To držim neobično važnim, jer znanstvenik i čuvar spomenika ne može djelovati birokratski ukazima i odlukama, nego argu-

mentima i interpretacijom, a za takav humanistički pristup ne treba zanemariti slogan: informacija je preduvjet (svake) demokracije. Diskusiju o rušenju ili pregradnji palače (što je predlagao Pokrajinski konzervatorijalni ured, prema projektu Niemanna iz 1910) Karaman koristi da u opsežnom tekstu od četrdesetak stranica sažeto i pristupačno, ali povijesno-znanstveno utemeljeno i nimalo simplificirajući izloži čitatelju: (1) povijesni razvoj odnosa društva prema spomenicima od rano-kršćanskog doba do 19. stoljeća, zatim (2) iscrpnije analizira romaničku fazu zaštite spomenika i kritiku prakse restauriranja i izolacije spomenika u ambijentu, tijekom prošlog stoljeća, te (3) obrazlaže suvremena stajališta teorije i prakse konzervatorstva s početka 20. stoljeća (Riegel, Dvořak), posebno umjetnički kriterij pristupa i vrednovanje ambijenta uz ravnopravnost svih epoha i svih kategorija spomenika, pa tek nakon (4) razvoja odnosa prema Dioklecijanovoj palači od Marmona (1808) i Andrića (1815) do Carrare, Hausera, Niemanna i Dvořaka, obrazlaže (5) prijedlog konzervatora o obnovi biskupske palače i kritizira protuprijedlog o njezinu rušenju. Neočekivanom zrelošću (za početnika u praksi zaštite spomenika) Karaman, osim što analizira sadašnju situaciju, vidovito ukazuje na buduće faze u postupcima »domaće sredine«, koja djeluje nesmiljenom zakonitošću, kako onda tako i danas, po zakonu lančane reakcije negativnih efekata, nakon brzopletih zahvata, na pogrešnim premisama.

Tako bi, po Karamanu, privremeno rješenje prometa uz renesansnu kapelicu sv. Roka (kad bi se prihvatio projekt rušenja zgrade) »svojom usiljenošću i neprirodnošću izazvalo sve žešće juriše na opstanak kapelice, kojim bi ona u nedaleko vrijeme i podleгла«. ²⁴ U neurotiziranom inzistiranju na rušenju biskupije pod svaku cijenu, nudila se, u zamjenu, »obnova« antičkog portika na tom mjestu, ali je Karaman također dokazao da su ostaci stupova uzidani u biskupsku palaču veoma oštećeni i zapravo bi se raspali da ih se oslobodi, pa bi se uništilo i ovo malo originala što je preostalo, i da je stoga »... vrlo vjerojatno da bi se kod izvađanja projekta... uopće odustalo od uspostave tih stupova: time bi nam opet propali važni arheološki ostaci«. ²⁵ Sve o čemu Karaman govori poznato je, jer se i metode i faze ponavljaju monotonom upornošću do danas: najprije inzistiranje na destrukciji, zatim obećavanje novih (megalomanskih) projekata (kao što je bio fantastični projekt da se kapelica sv. Roka preseli na »zgodnije« mjesto!) koji se ne mogu izvesti ili se ne izvode, ali je dotle spomenik već uništen, a ruševna lavina se po inerciji širi dalje, itd. Sve to Karaman trijezno predviđa i odlučno inzistira da se ne smije »nikako započeti rušenjem stare biskupije prije negoli izradimo detaljni projekat konačnog regulisanja cjelokupne mauzolejeve okolice... i osiguramo novčana sredstva«. ²⁶ Treba li uopće i spominjati da su žar i zanos za destrukcijom stare biskupije bili podgrijavani i najplićim nacionalno-političkim emocijama, te se po isto tako tipiziranom scenariju braniocima spomenika podmetalo da rade za »stranu silu« i »ometaju domaći razvoj«? Kako izvještava Karaman, to je »... kod širih slojeva splitskog pučanstva izazvalo utisak, da im se nameću zadnja moda 'omraženog' Beča, te da je Split u svom razvitku sprečavan prevrtljivom kaprisom pojedinca«. ²⁷ (Ne sprečavaju li i branioci Salone danas »Split u svom razvitku«? I da je zašto, ne bismo rekli, ali radi »omraženog« rimskog imperijalizma!)

Kad je riječ o rodoljublju (kao u slučaju Grgura Ninskog) ili ljubavi prema »svome« gradu, tko je tako mudro definirao odnos mita i stvarnosti, simboličkog mišljenja i povijesnog realizma, kao Karaman u svom inauguralnom tekstu u hrvatsku povijest umjetnosti? »Ne sumnjam ni najmanje u ljubav (Splitana) prema rodnom gradu...«, piše Karaman i čak njihovu žar-

ku želju za destrukcijom, za rušenjem biskupije drži »posljedicom prevelike ljubavi prema njemu. Dobar dio naših sugrađana pred zamamljivom slikom Splita velike *trgovačke budućnosti* i Splita slavne *rimске prošlosti, ne vidi realnog Splita sadašnjosti*.«²⁸ Pretpostavljajući stvarnost mitu, Karaman izriče zahtjev: »... jedino obziri prema tome (realnome) Splitu neka nas vode u radu!«.

Fascinantno je, konačno, kako je Karaman, kao neumoljivi dijagnostičar društva i sredine, upozorio na ono »najprizemnije« i naizvrnije destruktivno rješenje mimo svih rasprava i odluka, a upravo je to, naravno, pobijedilo postavši »spomenikom« univerzalne zalupanosti strasti, koja djeluje katkad i u »domaćoj sredini« prelazeći putanju tragičkih nesporazuma u raspravi do grotesknih i katastrofalnih rezultata u praksi. »... još su nam u svježoj uspomeni burni mitinzi, žučljive novinske polemike i opća uzrujanost u Splitu g. 1908. i 1909. (zamrle uslijed prvog svj. rata), povodom koje je jedna biskupija u fantaziji naših lako uspaljivih sugrađana gotovo poprimila značaj Bastije, koja se ima po što po to srušiti: kolale su dapače glasine, da je treba makar noću zapaliti!«²⁹ Rečeno – učinjeno. Četiri godine kasnije »stara biskupija uništena je 'nesretnim slučajem' u požaru 1924. godine.«³⁰

Kao što nisu zastarjela Karamanova stajališta u vezi sa zgradom biskupije, tako se Karamanov sud o odnosu povijesnih komponenata urbane strukture Splita unutar perimetra palače, o odnosu povijesnih građevnih taloga i suvremenih potreba i poticaja, može prihvatiti i danas u trajno otvorenoj raspravi o odražavanju i zahvatima unutar najstarije gradske jezgre. Ukoliko se postavi Meštrovićev spomenik na Peristil, Karaman drži da će taj »kolosalan brončani kip uništiti *vjekovnu i iskonsku prevagu rimske arhitekture* nad svim onim što je potom nađošlo u Peristilu, a baš ta prevaga i sigurno *potčinjenje svih poznijih ugradnja* veličanstvenom stupovlju careve palače jest bit i jezgra Peristilove ljepote, jest bitan uslov i faktor njegova neizbrisiva utiska.«³¹ Priznavajući i vrednujući sve višestoljetne slojeve arhitekture na Peristilu, Karaman postavlja dominaciju antičke podloge kao normu za skladan rezultat kompozicije. I to konstatira jedan medijevalista, prvi u nizu domaćih istraživača koji je odlučno prebacio težište interesa s antike (na kojoj inzistira još njegov neposredni prethodnik Bulić) na rano srednjovjekovno i kasnija razdoblja. Umjesto superiorne blagonaklonosti koja se često osjeća u pisanju suvremenika o prethodnicima, a obično je izraz površnosti i nerazumijevanja, danas, iz polustoljetne perspektive, moramo kritički konstatirati da u suvremenoj praksi zaštite spomenika u Hrvatskoj, u prosjeku, *nismo dosegli* Karamanovu dijalektičku metodu i znanstvenu razinu razmišljanja o problemima, kao i funkcionalnost njegovih prijedloga aktivne zaštite, a kamoli nadišli. Još uvijek vrijedi Karamanovo mišljenje da svako doba, pa tako i suvremeno, uvijek može nešto pridodati ne samo kasnoantičkoj palači nego i konglomeratu stilsko-povijesne arhitekture Splita, ali je branio tezu o prioritetu i dominaciji kasnoantičkog sloja i potrebi da se ona poštuje, te zahtijevao da se novim intervencijama pristupa iz šireg urbanističkog, a ne usko ideološkog ili likovno-atraktivnog kuta gledanja.

Što se tiče odnosa »domaće sredine« prema stručnjacima, povjesničarima umjetnosti, korisno je podsjetiti se na političke insinacije kojima su bili izvrgnuti Bulić i Karaman, jer se i u tom pogledu u proteklih pola stoljeća *nismo uzdigli* nimalo: i danas se često kritički pristup likovnoj baštini ili suvremenosti interpretira kao antinacionalna rabota,³² kao i onda.

Kao što je polemika o spomeniku Grguru Ninskom jedan od medaša povijesti teorije i prakse zaštite spomenika u Hrvat-

skoj, tako je Karamanova polemika sa Strzygowskim jedan od kamena temeljaca naše teorije umjetnosti i trajni domet, evropskog značenja, u rasvjetljavanju i pobijanju »barbarske teze« o podrijetlu predromaničke umjetnosti u Dalmaciji i Evropi. Na značenje i aktualnost Karamanove kritike teorija Strzygowskog u knjizi »Iz kolijevke hrvatske prošlosti« već sam ranije upozorio,³³ a sada bih želio posebno istražiti znanstveno-moralnu stranu njegove akcije s obzirom na razmjer sukoba s »javnim mnijenjem« i tipologiju ogorčenog otpora određenih slojeva »domaće sredine« protiv Karamanovih teza. Naime, iako potaknuta jednim znanstvenim radom, znanstveno utemeljena i vođena, Karamanova diskusija nije bila »kabinetskog« tipa niti je ostala u uskom okviru struke i znanosti povijesti umjetnosti, nego je imala odjeka i u širem krugu kulturne javnosti, kojemu je, kao i sva Karamanova djela, bila i namijenjena.

Značenje što ga Karamanova polemika ima za interpretaciju »nordijske« i »barbarske teze« u likovnoj umjetnosti Evrope općenito, povećava se značenjem kritike J. Strzygowskog, jednog od najistaknutijih i svjetski poznatih predstavnika glasovite »bečke škole« povijesti umjetnosti. Svježina pristupa i metodičnost, poznavanje strane literature i teorijska sprema Karamanova, koji je i sam bio student Strzygowskog i Dvořaka, pripadnik, a, po mom sudu, i nastavljač »bečke škole«, uvjerljivost njegove na spomenicima utemeljene argumentacije kojom ruši verbalne konstrukcije Strzygowskog, osiguravaju joj trajno mjesto u razvoju evropske povijesti i teorije umjetnosti, osobito s obzirom na rani datum (1930) i ažurnost kojom je Karaman reagirao³⁴ na knjigu »Alt-kroatische Kunst« (1926), prevedenu i objavljenu kao »Starohrvatska umjetnost« 1927. godine.³⁵ Budući da u mnogim zemljama srednjoevropskog kulturnog kruga – gdje se posebno intenzivno osjeća utjecaj bečke škole u povijesti umjetnosti, a na koje se odnose i mnoge teorije i formulacije Strzygowskog o ranosrednjovjekovnoj umjetnosti – ne samo da nije tada bilo kritičkog reagiranja nego ponegdje niti do danas nije izvršena kritička revizija njegovih hipoteza, pa se one (prešutno ili eksplicitno) prihvaćaju i primjenjuju u interpretaciji spomenika – Karamanova knjiga *Iz kolijevke...* niti nakon više od pola stoljeća nije izgubila ništa od svoje aktualnosti.

Usmjerimo li pažnju idejnoj i ideološkoj komponenti stajališta Strzygowskog i Karamana u tom znanstvenom sporu, moramo priznati da je pokretanje polemike i izricanje kritičkog suda o toj temi u to doba zahtijevalo još viši stupanj znanstvenog morala i veći ulog ljudske i »građanske« hrabrosti nego u slučaju Meštrovića na Peristilu. Karaman je 1930. negirao jednu tezu izloženu i argumentiranu od znanstvenika najvišega ranga, eksperta iz Beča, tadašnjega evropskog i može se reći svjetskog centra povijesti umjetnosti kao znanstvene discipline. Što je najvažnije i najopasnije, time se izjasnio protiv teorije kojom se poticao nacionalni ponos, veličao udio Hrvata u kreiranju »samosvojne« predromaničke umjetnosti. Inzistiranjem na kontinuitetu hrvatskoga »nacionalnog bića« od prethistorije do predromanike Strzygowski je zapravo negirao utjecaj »latinskog« ili »talijanskog« kulturnog substrata i ambijenta, a inzistirao je na autohtonosti starohrvatske predromaničke arhitekture i pleterne skulpture. Time što se suprotstavio tezi o samodostatnosti, izvornosti pod svaku cijenu, Karaman je svojim trijeznim razmatranjima i sudovima »udario« u najosjetljivije i najbolnije mjesto emotivne, iracionalne, neobjektivne i sebeljubive »nacionalne svijesti i ponosa«. Njegova kritika Strzygowskog bila je dvosjekli mač: koliko god je, objektivno, kao predstavnik jednoga malog, u Evropi nepoznatog i (do danas) u kulturi, umjetnosti i znanosti, nepriznatog naroda, posjekao Golijata teorije umjetnosti i time po prvi put

uključio prtok iz Hrvatske u svjetski tok teorije povijesti umjetnosti, on je istodobno pozlijedio nacionalni ponos u iskompleksiranoj svijesti većeg broja provincijalaca tog istoga malog naroda. Trebalo je smionosti da se tako istupi i snage da se izdrži žar i plam nacionalističke reakcije, koja, naravno, nije izostala. Od toga dijela »domaće sredine« Karaman je odmah bio osuđen kao potcjenjivač nacionalnih vrijednosti i optužen za rušenje kulturnog ugleda i negaciju kreativnih sposobnosti Hrvata.

Najosornije se i najdrskije na Karamana okomio Mato Hanžeković,³⁶ autor napisa patetičnih naslova i podnaslova, potcjenjivačkog tona i prijeteci političkih insinucija: »Narod bez kulturne cjelovitosti,³⁷ Čudna knjiga;³⁸ Žalostan i neopravdan stav hrvatskih profesora prema pletencu; Podupiranje talijanske teze; Žalosi sinci...«³⁹ itd. U tekstovima pak pošto se »hrvatstvo« pleternog ornamenta apriorno dokazuje time što on »sadržaje nama tako shvatljivu i tako dragu blagorodnost estetskoga izživljavanja i njegove blage savijutke i pletene oblike prenio je naš narod iz dalmatinskih crkava i bazilika na svoja veziva«,⁴⁰ jer predromanički pletter »jest izraz psihičkog estetskog doživljaja, dakle najsuptilnijeg i najbitnijeg narodnog potencijala. Tu narod spaja cjelovitost svoje narodne psihičke plazme sa istovjetnim narodnim osjećajem svojih pradedova... itd.«, pa stoga sa zaprepaštenjem konstatira da tu »organičnost pobija hrvatski arheolog Dr. Ljubo Karaman... i siječe sjekiroom našu hrvatsku psihičku plazmu na dvije pole i razdvaja jedini kontinuitet u još nerastočenoj cjelovitosti hrvatskoga psihičkog subjekta«, jer »tvrdi da starohrvatska skulptura nije naš narodni izvorni ornament, nego da je podrijetlom iz susjedne Italije...«.⁴¹ Hanžeković, konačno, patetično pita: »Koji su razlozi vodili toga vajnoga sina hrvatskoga da pomaže i podupire talijansku tezu (što zvuči kao da je, u najboljem slučaju, talijanski plaćenik, op. R.I.), pogotovu, kada je ona danas temeljito uzdrmana i u najgorem slučaju podrijetlo pletenca ne bi bilo još znanstveno riješeno?«⁴² Ovo na kraju je već dirljivo: to je eksplicitno politički »strategijski« recept kao da »plasiramo« svoju naciju i kulturnu baštinu u inozemstvo! Otrpilik: pritajimo se dok se drugi ne dosjete i koristimo neizvjesnu situaciju, budući da nam »ide u prilog«. Zašto da mi sami objavljujemo znanstvene istine ako nisu ugodne? Zatim slijedi borbeni poklič narodnoga okupljanja protiv Karamana koji, po Hanžekoviću, »stoji u čudnom stavu prema vrlo delikatnim problemima našega kulturnog kontinuiteta«, dok, naprotiv, »naš rad mora ići za tim, da taj kontinuitet dokažemo svim dozvoljenim znanstvenim sredstvima (ovo isticanje 'dozvoljenih' sredstava može pasti na pamet, naravno, samo onome tko pomišlja i na 'nedozvoljena', op. R.I.), a ne da gomilanjem sitničavih, cjepidlačarskih i često suvišnih momenata (sve se to odnosi na knjigu Lj.K.) rastaćemo ono, što po objektivnom činjeničnom stanju pruža siguran temelj za izgradnju veličajne cjelovitosti na području unutrašnje narodne kulture«.⁴³

Posvetili smo ovim citatima više prostora no što po misaonosti i stilu zaslužuju, stoga što je ovakav način borbe protiv objektivne znanstvene kritike i ovaj scenarij napada i dezavuiranja stručnjaka – iz politikanskih, kampanilističkih, regionalističkih ili nacionalističkih pobuda – odavna poznat (upravo smo proslavili stogodišnjicu Ibsenova »Neprijatelja naroda«) i po istom se obrascu pisalo mnogo puta, pa se još i danas katkad piše, a vjerojatno će se tako pisati i ubuduće, pa je u tom upozorenju mladim kolegama i podsjećanju starijih jedan od poticaja za ovaj napis. Temeljno načelo ideološko-političkog rasuđivanja i nogometno-klubaškog pristupa znanstvenim problemima jest antidijalektička polarizacija »tko nije s nama, taj je protiv nas«, a dosljedno tomu, ono što ne ide »nama u pri-

log«, treba naprosto negirati, a svaku istinu koju spoznamo, ukoliko nas ne prikazuje u »najboljem svjetlu«, pristojno je barem prešutjeti. Po provincijalnoj strategiji »plasmama« nacionalne robe na međunarodno tržište, sve što je »naše« treba glorificirati pod svaku cijenu, a »neprijateljima našeg naroda« prepustimo da pokreću kritička preispitivanja, jer ćemo ih lako diskvalificirati podmećući im zle (antinacionalne) namjere i negirati njihovu objektivnost u znanstvenom pristupu, jer »ne vole« (dovoljno ili uopće) naš narod. I Karaman je bio odmah svrstan u »talijanski blok«: »ovdje se očito podupire talijanska teza svim mogućim dijalektikama...«, ili »ovaj arheološki cvijetak može svaki Talijan mirne duše zataknuti za svoj klubuk!«⁴⁴ itd. čitamo u Hanžekovićevim člancima što toliko podsjećaju na glasovite Tartagine optužbe protivnika spomenika na Peristilu: »... proturaju se vijesti (o problemu spomenika Grguru) u strane novine... izaziva se pomoć talijanske štampe, postizava se savezništvo najljućih neprijatelja naše nacije...«! Izvedena je, konačno, na optuženičku klupu i Matica hrvatska što se usudila izdati Karamanovu knjigu *Iz kolijevke...* (a time kao da je zgriješila protiv naroda; zapravo izdala hrvatski narod): »... naša najuglednija i najstarija kulturno-prosvjetna institucija izdala je djelo koje nas tuče u obraz, djelo koje nosi sva obilježja sumnjive kulture rabote«.⁴⁵

Ne treba zaboraviti ni izostaviti da je Karamanova knjiga *Iz kolijevke...* objavljena u napetom povijesnom trenutku: nekoliko godina nakon Mussolinijeva marša na Rim, a tri godine prije dolaska Hitlera na vlast, dakle u jeku rasta nacionalističkih pokreta i rasističkih snaga u Evropi. U istom, četvrtom desetljeću odigrat će se i Anschluss Austrije Njemačkoj, a paralelno s tim strujanjima i zbivanjima Strzygowski će još patetičnije razviti stijeg kreativnosti »nordijskog genija«, veličati »germanski duh« u umjetnosti (*Aufgang des Nordens*, 1936; *Dürer und das Schicksalshain*, 1937; *Geistige Umkehr*, 1938) i forsirati slične pojmove ideologizirane znanosti u službi povijesne misije Trećeg Reicha. Ovakvo rano i srčano Karamanovo istupanje protiv statičko-etničkog pristupa i rasističkih teorija u umjetnosti, uvjerljivo dokazivanje njihove neutemeljenosti s obzirom na same činjenice (spomenike) i zbog metodskih grešaka u interpretaciji, bilo je ne samo znanstveno objektivno nego je i u humanističko-intelektualnom smislu bilo aktualno i pozitivno. Naravno, ukoliko se humanizam (i, dodali bismo, »truli intelektualizam«) ne drži nečim nezdravim i negativnim sâm po sebi, kao što to misli Hanžeković, koji ga potcjenjuje i piše o njemu s neskrivenim prezirom: »... dominirala je sva do nedavna humanistička teza, da je stara dalmatinska umjetnost kulturni nanos iz Italije«, kao što se, uostalom, posprdnno izražava i o čitavnoj antici: »... antikna Italija je živjela samo u spomenicima kojima se i danas dive snobovi sa Baedekerom u ruci...«⁴⁶ Negacija humanizma, a posebno kontinuiteta antičke mediteranske kulturne tradicije u Evropi, i veličanje brutalne snage prehistorijskog, germanskog, nordijskog genija (od kojeg bi, prema Strzygowskom, i »stari Hrvati« dobili svoje prve likovne lekcije u drvogradnji još u pradomovini, a ne od antičke umjetnosti, odnosno mlakih Talijana, pa u njegovoj tezi nije riječ, zapravo, o samosvojnosti starohrvatske umjetnosti, nego samo o prebacivanju težišta s antičkih-talijanskih utjecaja na nordijske-njemačke!) – bili su u doba kada ih pobija Karaman već na dnevnom redu u Evropi na svim razinama: od publicistike do literature i znanosti.

Uvid u okolnosti u kojima je pisao i beskompromisan način kojim je obrazlagao i zastupao činjenice i stajališta koja je po svojoj znanstvenoj savjesti držao istinitima, pa čak i onda kada nisu idealno podupirali njegove vlastite osnovne teze (kao u slučaju odnosa izvornosti starohrvatske arhitekture i lombar-

dijskog podrijetla reljefne skulpture u njoj),⁴⁷ dokazuju da dr. Ljubo Karaman nije samo utemeljitelj povijesti umjetnosti u Hrvatskoj i »sustvaralac« naše predromaničke likovne baštine u Dalmaciji – u smislu Sedlmeyrove teze da je interpretacija ponovno stvaranje – nego je ujedno i stvaralac i branilac moralnog profila povjesničara umjetnosti u Hrvatskoj. Tom liku ne moramo samo odati poštovanje, nego smo ga dužni slijediti i održavati moralne norme naše struke na razini koju nam je svojim primjerom pokazao i djelovanjem omogućio. Nakon Karamana, povjesničari umjetnosti u Hrvatskoj, bez obzira djeluju li kao kustosi ili kritičari, profesori ili konzervatori, is-

traživači ili publicisti, ne moraju tek osvajati poziciju u društvu. Dovoljno je da ne izigramo ugled koji je naša struka stekla Karamanovim djelovanjem. S te visine, uzdignuti nad dnevnu politiku i imuni na uskogrudne lokalne ili regionalne kuteve gledanja radi sitnih probitaka, nepopustljivi prema priticima provincijaliziranog sloja društva »domaće sredine« ili neobjektivnog »javnog mnijenja« i vrhunskih autoriteta DRŽAVE, CRKVE, NACIJE, POLITIKE, vidjet ćemo uvijek dovoljno daleko i cjelovito, kao što je gledao i šjor Ljubo, i time ćemo pokazati da smo razumjeli poruku njegova djelovanja i da smo dostojni nastavljači njegova djela.

Bilješke

1
Ljubo KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930. *Starohrvatska umjetnost u svojim spomenicima i tezama raznih pisaca*, str. 18–58.

2
Ljubo KARAMAN, *O Grguru Ninskomu i Meštrovićevu spomeniku u Splitu*, Split, 1929. Brošura kao »Posebno izdanje Hrvatskog starinar-skog društva 'Bihaća' o hiljadugodišnjici crkvenog sabora u Splitu god. 928.«. Nakon Uvoda (str. 3–5), u kojem govori o tri Meštrovićeva spomenika u Splitu i raspravama o Grguru Ninskom i polemikama o mjestu spomenika, Karaman u I. dijelu raspravlja o Grguru Ninskom, njegovu djelu i značenju u našoj historiji (s nizom podnaslova), str. 5–25, a u II. o mjestu spomenika Grgura Ninskog u Splitu (s tri podnaslova), str. 25–32. Spis je autor datirao »o Božiću 1928.«, te predstavlja rezime dotadašnjih sporova oko povijesnog tumačenja samo Grgura, kao i lokacije spomenika, a uvod je u polemike koje će trajati do otkrivanja spomenika u rujnu iduće godine i kasnije. Jasno izlaže i iscrpno i uvjerljivo argumentira stajalište konzervatora: don Frane Bulića i svoje.

Iako više nije bio službeni čuvar Palače, počasni konzervator don Frane Bulić svojim je autoritetom, nizom članaka i izjava potaknuo domaču i stranu (Hebrard, Zeiller) stručnu kritiku i pokrenuo širi krug domaće publike protiv postavljanja spomenika, a time izazvao brojne protu-članke Meštrovićevih pristaša. Sudeći po datumima tekstova F. Bulića o spomeniku (objavljenih u novinama: Hrvat, Jadranska pošta, Novo doba, Novosti, Slobodna tribina), svi su oni iz 1929, kasniji od Karamanove brošure pisane potkraj 1928. Ali bez obzira na to, Karaman, koji je kao ravnatelj Konzervatorskog ureda u Splitu (od 1926) tada već bio »preuzeo« i Palaču od don Frane, svojom studiozno pisanom brošuru prvi je dao znanstvenu težinu tom problemu na razini povijesne interpretacije i urbanističke prakse i osigurao trajnu vrijednost svog spisa kao paradigme za djelovanje povjesničara umjetnosti i konzervatora u »domaćoj sredini«.

3
Vidi: *Bibliografija rasprava i članaka*, V, Likovne umjetnosti, JLZ, Zagreb, 1977, str. 677.

4
»Izložba Meštrovića 1929. u Zagrebu i otkrivanje spomenika Grgura Ninskog u Splitu«. Dijelom montiran, a dijelom rasut, filmski materijal koji je naden u Ateljeu Meštrović u Zagrebu, na inicijativu direktorice Vesne Barbić, sradio sam i montirao, popratio komentarom i muzikom, te je snimljen dubl negativ i realiziran jedan film 1976. u proizvodnji FilMOTEKE 16 u Zagrebu. Iste godine sastavio sam iz sasvim rasutog materijala i film »Ivan Meštrović – spomenik Indijancima u Chicagu«: o lijevanju u ALU Zagreb, transportu i otkrivanju spomenika u Americi. Kipovi su bili dovršeni u veljači 1928.

5
U govoru uoči otkrivanja spomenika gradonačelnik Splita i ban Primorske banovine dr. Ivo Tartaglia bravurozno je sve to povezo: nakon pozdrava knezu Pavlu »ispred pučanstva Splita«, koje »pozdravlja Vaše Visočanstvo, a preko Vašeg Visočanstva svog ljubljenog Kralja«, izrazio je »Njegovom Veličanstvu najtopliju harnost na velikoj ljubavi i pažnji sa kojom je htjelo počastiti i odlikovati Split... da blagoizvoli prisustvovati ovoj značajnoj narodnoj slavi, pa zapriječeno zbog bolesti ... odredi da ga Vaše Visočanstvo zastupa i u Njegovu ime otkrije spomenik velikom hrvatskom biskupu«. Tartaglia slavi Grgura Ninskog kao »idejnog i nacionalnog heroja... simbol borbe i otpora... jer on nije samo biskup iz Nina, već poput Sv. Save, Božji i narodni prosvjetitelj, koji boreći se teškom vremenu u prkos... ka konačnoj pobjedi dovede ne samo slovenski jezik u našim crkvama, već i materinjsku riječ u našim knjigama, u našim kolibama i palačama...«, a što se tiče kipa »na ovoj obali koja je od trinaest stoljeća otadбина našeg naroda, ima ovaj silni brončani kip da bude i kamen medaš našeg teritorija, naše historije i naše nacije« ... »i zato današnja slava nije samo splitska, već opće narodna« ... te joj prisustvuju »hrvatski Metropolita sa crkvenim pastirima u prisustvu odličnika pravoslavne crkve... a preko Vašeg Visočanstva, Njegovo Veličanstvo naš Kralj – poslije nego je ujedinilo u svojim rukama žezla kralja Tomislava i Dušana Silnog, u svojoj duši vjerovanje Svetog Save i zavjet Grgura Ninskog, u svojoj volji ... velebnu zgradu naše ujedinjene Domovine... odaje priznanje simbolu našeg naroda oličenog u kipu Grgura Ninskog«. Ivo TARTAGLIA, *Pred Meštrovićevim G.N.*, Jadranska straža, Split, 1929, br. 2, str. 296–297.

6
Tu nakanu nadmetanja Meštrovića s antikom i efekt njegova kipa najasnije je izrazio J. HORVAT u članku: *U sjeni Grgura Ninskog. Pobjeda slavenske duše nad latinskom*, Varaždinske novosti, 1930/31, br. 90, str. 3–4. Pošto konstatira »starolatinski ton« Splita i njegovih stanovnika, koji su po temperamentu »više romanski nego helenski, a najmanje slavenski«, apostrofira Meštrovića: »Jedan jedini čovjek pokušao je povesti boj protiv dioklecijanskog duha Splita, a valja priznati... da mu je to pošlo za rukom... dovaljao je on gorostasnu litiču iz slavenskog krša (bez obzira što je bronca! op. R.I.) i postavio je kao simbol nove vlasti i novog duha, nove rase.« Postigao je ogromni efekt... »jer s njegovim dolaskom Dioklecijanova palača zalazi u drugi plan«.

7
Vjekoslav CVETIŠIĆ, *Meštrovićevo monumentalno djelo »Grgur Ninski«*, Jutarnji list, Zagreb, 1929, br. 6135, 3. ožujka, str. 15.

7a
S. RITTIG, *Meštrovićeva videnja i vjerovanja*, Nova Evropa, Zagreb, 1929, br. 1–2, str. 38.

Ta je zamisao nesumnjivo pod utjecajem projekta F. Metznera (1904)

za monumentalni Zdenac »Nibelungen« u osi fasade neogitičke Votivkirche u Beču. Na Meštrovićeve veze s Metznerom upozorio je već 1916. M. Krleža, a određenije ih obradila J. USKOKOVIĆ, *Monumentalizam kao struja hrvatske Moderne i Mirko Rački, Život umjetnosti*, 29–30, Zagreb, 1980, str. 10–15, gdje objavljuje i Metznerov crtež projekta (str. 19). Iako autorica ne navodi ovaj Meštrovićev projekt, on odlučno potvrđuje Meštrovićeve ovisnost o Metzneru, koju i Uskokovića zastupa odbijajući »povratni« utjecaj (»Teško se može vjerovati da trinaest godina mladi Meštrović, još student kad Metzner postaje profesorom Akademije za primjenjenu umjetnost, može uzvratiti stilogenim utjecajem«, str. 14), a uklapa se i u opću tipologiju monumentalizma koju je Uskokovića dobro zamijetila: »Zanimljiva je učestalost motiva konja i konjanika u struji monumentalne umjetnosti« (bilj. 41, str. 19).

8
Nakon dovršenja Indijanaca za Chicago, pristupilo se lijevanju Grgura, koji je »najveća kiparska figura koju je izradio jedan hrvatski umjetnik i koja je odlivena u bronci u našoj ljevaonici«. Iz Engleske je uvezeno za nju »15 tona najčišće i najbolje bronce... a za oba čikaška spomenika zajedno (upotrijebljeno je) 14 tona bronce!« Izrada je započela u ožujku 1928, a izrada kalupa i lijevanje trajali su 11 mjeseci u ljevaonici ALU u Zagrebu. Ljevači su bili Franjo Antolić i Amadeo Castagni, a cizelar Emil Lungman, ista ekipa koja je radila i konjanike. Kip je dovršen 27. ožujka 1929. godine. Vidi: CVETIŠIĆ, *nav. dj.*

9
Paradoksalno je, ali tipično za antidijalektičko jedinstvo suprotnosti svih mediokriteta kad su u pitanju bilo kakve megalomanske ideje ili djela, neutemeljeni mitovi ili očigledno promašeni pothvati, kako se u ovoj slavi jednog biskupa provlače otvorenije ili prikrivenije antiklerikalne parole, izjednačavanjem antirinskog s antitalijanskim i sl. Od bezbroj varijanata na istu temu citiram par slogana iz istog članka Cvetišića (vidi bilj. 7): »borila se narodna hrvatska ideja sa romanskom... narodno svećenstvo... protiv rimskog svećenstva sa splitskim biskupom na čelu, kojega je pomagalo visoko plemstvo, dapače i sam kralj...« itd. Privajanje Grgura – kao već prihvaćenog mita – za najraznolikije ideje kulminiralo je u polemici oko ne samo antirinske nego i antikataličke »Hrvatske starokatoličke narodne crkve« Marka Kalodere. Vidi, npr.: RYS (Ivo Bogdan), *Marko Kalodera i Grgur Ninski*, Hrvatska straža, Zagreb, 1940.

10
U polemici se, bez ustručavanja, potcjenjivalo ili negiralo sposobnost povjesničara umjetnosti da sude o spomeniku i njegovu mjestu ističući umjetnika kao najmjerodavnijeg: »Nitko ne može bolje od Ivana Meštrovića unapred viditi kako će se spomenik Grgura Ninskog sliti sa Peristilom... bude li faktično rušio tu harmoniju i jedinstvenost, biti će Meštrović prvi koji će zahtijevati da se spomenik premjesti... Autoritet Ivana Meštrovića vrijedi bez dvojbe bar onoliko koliko vrijedi onaj raznih 'protuperistilaca' koji stvaraju svoj sud lih na temelju hipotetičkih pretpostavaka i kojekakvih teorija, koje se nikako ne mogu primjenjivati na slučaj Meštrovićevega spomenika.«

»Protiv Meštrovića su ratoborni teoretičari i dogmatički intelektualci, ... jer tobože već unapred vide i znaju da će on izazvati disharmoniju... tabor predvođen od konservatora starina, arhitekata i inženjera, ... i od profesora-ljubitelja rimskih starina... pišu se članci, tiskaju brošure, proturaju se vijesti u strane novine ('Journal des débats'); izaziva se pomoć talijanske štampe, postizava se savezništvo najljućih neprijatelja naše nacije (kao Antonije Cippico, u Archivio storico per la Dalmazia).« Vidi: Ivo TARTAGLIA, *Nova doba*, Split, 23. V. 1929. Ukratko, standardni obrazac kampanje protiv intelektualaca, stručnjaka za određeno područje: počinje se nepriznavanjem kvalificiranosti za prosudbu, a završava političkim insinacijama o protunarodnoj djelatnosti. To isto, svojim riječima, parafrazira i Milan ČURČIN, *O mestu Meštrovićeva »Grgura Ninskog«*, Nova Evropa, Zagreb, 1929, br. 1–2, str. 38–52 (gdje integralno pretiskuje i Tartagliin članak): »... oni koji rade spomenike mogu ipak bolje i pravilnije suditi kamo će ih postaviti nego arhitekti i inženjeri, makoliko ovi – na bazi diplome – mislili da su za ovo kvalifikovani... kad do ovakova zaključka dođe, intuitivno, jedan Meštrović, prvi živi svetski kipar i graditelj, glede spomenika koji mu je od srca otpao... onda je odista ovakav zaključak tvrdji nego grad, i mora biti vojska dobro naoružana i 'potkovana' koja će se usuditi da juriša protivu njega...« »Digao se, prvo, Konzer-

vatorski ured, sa Don Franom Bulićem na čelu; a za njim, nekoliko arheologa, nekoliko inženjera, nekoliko književnika, i nekoliko popova.« »Ko je Don Frano Bulić, a ko je Meštrović, u pogledu umjetnosti i umjetničkog ukusa, i šta je jedan a šta drugi dosad na tome polju uradio?... Da Grgur iz Nina, vladika hrvatski, amo spada, – ima li koga da to spori!... u Palati Dioklecijanovoj on ima prvu reč, a Don Frano počast da mu konzervira uspomenu, i da mu čuva kip...« »Meštrović govori sa Peristila, kao što je Rafajlo govorio u svoje vreme iz Panteona, i Mikelandželo nekad spasavao terme cara Dalmatina. Ima li koga među nama da neće da ga čuje?...« A sve to Čurčin piše jer smatra »da vredi raščistiti stvar do kraja, i razbiti zabludu u koju je zapao Monsinor Bulić« (str. 47, 50, 51).

11
Nav. dj., str. 3–4.

12
Isto.

13
U povodu »podignuća spomenika« definirao je objektivno povijesnu istinu na temelju znanstvenog tumačenja povijesnih dokumenata i povjesničar Lovro Katić u predavanju »Borba Grgura ninskoga sa splitskim nadbiskupom Ivanom«, u društvu »Marulić«; objavljeno 1929.

14
Lj. KARAMAN, *nav. dj.*, str. 13 i 15.

15
»... u pismu latinskim biskupima«, piše Karaman, prekora ih papa što se »uz njihovu šutnju i privolu širi nauka Metodija, kojeg ne nalazi između svetih pisaca«, *isto*, str. 9–10.

16
Isto, str. 17. Karaman piše: »... često se kod nas čita i sa simpatijom prima pobuda za stanovitom emancipacijom od opće evropske civilizacije u čežnji za stvaranjem naše svojstvene slovenske civilizacije« (ukazujući već tada na teze Strzygowskog s kojima će tako odlučno raskrstiti iduće godine u svojoj knjizi *Iz kolijevke...*), a zatim naglašava da je upravo veza s razvijenijim civilizacijama »najpodesnije sredstvo za narodno samoodržanje« i zaključuje (spacionirano): »Da su hrvatski vladari kroz nekoliko stoljeća, pa taman uz cijenu borbe, žrtava i kompromisa, priveli Hrvate u kolo prosvjetljenih naroda Evrope, jest njihova neprolazna zasluga i činjenica, koja mora da nam je uvijek pred očima.«

17
Isto, str. 32.

18
Isto, str. 25. »Na predlog Konservatora dala je splitska općina napraviti model spomenika u naravnoj veličini a iz laganog materijala, e da djelovanje spomenika prethodno pokuša na raznim mjestima koja dolaze u obzir za spomenik. Naskoro će se pristupiti pokusnom postavljanju modela.« Međutim nije se pristupilo, jer je na sjednici Općinskog upraviteljstva »6 aprila 1929, Meštrović izjavio da je on protivin da se prave pokušaji sa modelom i isti prenosi s mjesta na mjesto... jer nije svak zvan da o sličnim pitanjima sudi i odluči; ali da pristaje da se Spomenik provizorno, na isto tako provizornom postamentu od betona, postavi na Peristil ispred Protirona«. Time je sudbina spomenika i Peristila, kao i rasprava bila zabetonirana, iako je autor dodao da »ako isti bude nepovoljan, daće on prvi tražiti da se Spomenik premjesti« (TARTAGLIA, *nav. dj. /O mjestu/*, str. 41). Čini se upravo nevjerovatno da je i ovako pomirljiv, objektivn, pozitivan prijedlog konzervatora Karamana, izuzetna mogućnost da se o budućem spomeniku zaista sudi na temelju uvida u stvarnu mjeru i odnos prema ambijentu, bio arogantno odbijen od čitavog kruga fanatika Grgura kao slavenko-hrvatske antiteze rimsko-latinskoj tezi Peristila. I danas smo još rijetko kada u prilici da odgovarajućim maketama i modelima ocjenjujemo zahvate i interpolacije u stare ambijente. Umjetnik i njegove pristae shvatili su, naprotiv, Karamanov mudri prijedlog u najmanju ruku kao ličnu uvredu, što se vidi po tonu ove Meštrovićeve izjave i niza drugih komentara.

19
Karaman razborito i sustavno odbija optužbe kojima simplifikatori

optužuju stručnjake zaštite tvrdeći »da je Konservator a priori protivan da se postavi moderan spomenik u starinsku sredinu Dioklecijanove palače« i da postoje »navodno načelne opreke u shvaćanju Konservatora i nacionalnih krugova«. A zatim piše svoj (i naš) konzervatorski credo: »Cilj savremenog čuvanja i njege spomenika ide samo za tim, da savremeni život, u čitavu njegovu opsegu i u svim njegovim manifestacijama *dovede u sklad* s kulturnim tradicijama prošlosti i baštinskim spomeničkim blagom prošlosti... Očuvanje karaktera historijskih gradova jest... vrlo složena i delikatna zadaća... Konservator Splita je onaj, koji od decenija u obranu starog grada Splita od ruševnih hirova Splićana ističe posebnu ljepotu što ju današnjem Splitu daje činjenica da je njegova historijska jezgra izrasla u okviru careve Palače i što je srasla u jedinstvenu i slikovitu arhitektonsku cjelinu s ostacima te Palače i s kasnijim spomenicima raznih doba... konservator odvajkada odvraća svoje sugrađane od jednostranog precjenjivanja samih ostataka Dioklecijanove palače i ističe da ... ono što izdiže Split nad drugim gradovima jest upravo to što je Splitu svaki naraštaj ostavio trag svog života i svoje umjetnosti« (str. 27–28).

20

KARAMAN, *nav. dj.*, str. 26. – Čurčin obrazlaže Meštrovićevu odluku kao kontinuitet: »U stvari Meštrović je oduvek na tom mestu, ispred Protirona na Peristilu, zamišljao svog 'Grgura' ... ali tu svoju misao nije nikom poveravao, dogod je umjetni prolaz – koji su austrijski carevi dali probiti na Peristilu da bi mogli s mora ući u Palatu, – stajao otvoren... (ali kad su) Opština i Uresno poverenstvo – bez uticaja s bilo koje strane, i bez ikakve veze sa Spomenikom – doneli zaključak, da se onaj prolaz iz Peristila na obalu zatvori... miran razbor i savest doveli su ga do toga, da postavi ovog prvoborca prosvete i narodne svesti na prvo pravo mesto, koje njemu pripada« (*nav. dj.*, str. 46–47).

21

R. IVANČEVIĆ, *Mjesto najživljeg susreta*, Vjesnik, Zagreb, 1985, ožujak.

22

Lj. KARAMAN, *nav. dj.*, str. 29, 28.

23

Lj. KARAMAN, *Pitanje odstranjenja zgrade stare biskupije u Dioklecijanovoj palači u Splitu*, Prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, XLIII, Sarajevo, 1920, str. 3–41. – Uočivši dobro trajnu vrijednost Karamanovih studija i polemika o Meštrovićevu Grguru na Peristilu i zgradi biskupije uz Mauzolej, K. Prijatelj ih je obje uvrstio u svoju antologiju Karamanovih spisa u izdanju Čakavskog sabora u Splitu. Vidi: Lj. KARAMAN, *Odabrana djela*, Split, 1986, str. 597–640 i 641–677. – O značenju ovih dvaju priloga za teoriju i praksu konzervatorstva u Hrvatskoj vidi u recentnom prilogu: I. MAROEVIĆ, *Ljubo Karaman u kontekstu suvremene teorije konzervatorstva*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 12, Zagreb, 1986, str. 151–158.

24

Lj. KARAMAN, *Pitanje odstranjenja...*, *nav. dj.*, str. 635.

25

Isto.

26

Isto, str. 637.

27

Isto, str. 604.

28

Isto, str. 638.

29

Isto, str. 639, bilj. 1.

30

K. PRIJATELJ, *Ljubo Karaman*, predgovor knjizi *Ljubo Karaman – Odabrana djela*, *nav. dj.*, str. 37.

31

Lj. KARAMAN, *nav. dj.*, str. 31. Karaman podsjeća »da se pojedini spomenik, a pogotovo neki historijsko-arhitektonski ambijent, može pokvariti i uništiti ne samo materijalnim uništavanjem već također poremećenjem odnošaja i razmjera«, ... »danas promatramo, više nego ikada prije, spomenike ne o sebi, već u širokoj vezi s okolinom« ...

(str. 31) pa se konzervator protivi stoga što se »Grgur Ninski ne bi poput kapele sv. Roka i drugih spomenika i poznijih ugradnji podredio arhitekturi careva Peristila, već bi ju svojim kolosalnim dimenzijama ... ponizio na okvir modernog novog spomenika«. Opet jedan lijep primjer dijalektičkog »obrata« u zaključivanju Ljube Karamana.

32

Tartaglia je optuživao (*nav. dj.*, str. 42) za antinarodnu i antidržavnu, protalijansku iredentističku djelatnost sve koji su se usudili izraziti kritičke primjedbe na Meštrovićev kip Grgura u Peristilu: »... nastala je u nama neprijateljskoj štampi ogorčena kampanja protivu postavljanja Spomenika na Peristil. ... izazvana od straha da bi jedno od najgenijalnijih i najvećih vajarskih djela zadnjih vremena, spomeniku jugoslavenskog umjetnika Meštrovića Grguru Ninskom ili tačnije *borbi protiv polatinjenja* našega naroda mogao doći na Peristil... prihvatio je, u najboljim namjerama, i jedan dio naše javnosti, koji nije bio svjestan da time *nailazi na lijepak tuđinskoj propagandi za Dalmaciju i Split*...«

33

Vidi: R. IVANČEVIĆ, *Ljubo Karaman*, Peristil, 14–15, Zagreb, 1971–72, str. 7–18 (osobito Umjetnost malih naroda, str. 10–13).

34

Evropskoj stručnoj javnosti pokušao sam predstaviti Karamana i njegovu kritiku Strzygowskog na kongresu posvećenom Bečkoj školi povijesti umjetnosti: *Incontri culturali mitteleuropei XX Convegno*, »La scuola viennese di storia dell'arte«, Gorizia, 25–28. IX. 1986, s referatom »Ljubo Karaman (1886–1971): opponente di Strzygowski, allievo di Dwofak, seguace di Riegl – o continuatore della Scuola Viennese?« s podnaslovom o Karamanovim pojmovima »periferijska, provincijalna i granična sredina« (predan za zbornik radova Kongresa). Diskusija je pokazala da je Karamanova kritika Strzygowskog bila stručnjacima nepoznata.

35

Vidi: J. STRZYGOWSKI, *Forschungen zur Entwicklung der altkroatischen Kunst*, Wien, 1926; *Isti, Starohrvatska umjetnost* (o razvitku starohrvatske umjetnosti), Zagreb, 1927; *Isti, Die altslavische Kunst, 1929; Isti, Alte kirchliche Kunst in Nordeuropa*, 1928. i dr.

36

Mato HANŽEKOVIĆ, pravnik i književnik (1884–1955), od 1927. objavljuje književne i publicističke radove u časopisima i novinama.

37

M. HANŽEKOVIĆ, *Narod bez kulturne cjelovitosti*, Književnik, Zagreb, 1931, 5, str. 197–205.

38

Isti, Čudna knjiga, Zora 31, Zagreb, 1931, str. 10.

39

Isti, Starohrvatska arhitektonska umjetnost i crkva Sv. Blaža u Zagrebu. Najveći uspjeh domaćeg arhitekta... Primjena starohrvatske arhitektonske osebnosti i starohrvatske plastike... Žalostan i neopravdan stav hrvatskih profesora prema pletencu. Podupiranje talijanske teze. Žalosni sinci. Zagreb, 1933, Danica 71, str. 3–4 (potpisan: H. Gabrijel).

40

Isto, str. 4.

41

Nav. dj. (bilj. 28), str. 204, 202.

42

Nav. dj. (bilj. 31).

43

Nav. dj. (bilj. 28), str. 204.

44

Nav. dj., str. 203.

45

Nav. dj. (bilj. 30), str. 4.

46

Nav. dj. (bilj. 28), str. 198–199.

47

Vidi: IVANČEVIĆ, *nav. dj.* (bilj. 24).

Summary

Radovan Ivančević

Ljubo Karaman – Myth and Reality

Ironically paraphrasing the title of Lj. Karaman's last book («On the Influence of Local Society on the Art of Croatia»; The Problems of Peripheral Art, Zagreb, 1974) the author analyzes the reactions of »local society« to Karaman's view of the current problems of protection (as an art conservation specialist) and to his interpretation of cultural inheritance (as a scientist). The first is characterized by the polemics about the placing of Meštrović's Grgur Ninski on the Peristyle of Diocletian's Palace in Split (1928/29), and the second by the reactions to his discussion with J. Strzygowski on the origin of the pre-Romanesque, so-called »old Croatian« art in Dalmatia, published in »From the Cradle of Croatian Past«, 1930.

In both cases the author emphasizes the moral aspect of the problem, because Karaman faced strong opposition from the public, and in such a situation every scientist, art historian and art conservationist finds himself over and over again in his »local society«. His public activities and writing founded a moral code in the fight of the scientist for truth in his environment, especially when national myths and cults are the issue. As these occur in every society, Karaman's example is of general value.

In respect to the demands made by the sculptor Ivan Meštrović that his monument to the Croatian bishop from the 10th century, Grgur Ninski, be put in front of Protiron on the Peristyle, opposite the Cathedral – which was wholeheartedly accepted by various social groups as a symbolic gesture of »the Slavic spirit victorious over the Latin« – Karaman wrote a brochure »On Grgur Ninski and Meštrović's Monument in Split«, 1929. Karaman pointed out that as the art conservationist of the Diocletian's Palace he was not against the new monument in principle, because every period has the right to leave its stamp. However, as to the new construction on the Peristyle: through the centuries the oldest layer of the late Antique palace had always been respected. Nevertheless, Meštrović – the sculptor/donator wanted to force himself upon the ambience and upset the equilibrium with his hypedimensional statue (8.5 m). Through interpretation of the original documents, Karaman, a historian, convincingly proves that the public's understanding of the historical meaning of Grgur is wrong, and that therefore the whole national and ideological connotation which tried to justify the positioning of the monument was without basis. Although he was accused of representing the »Italian interest« a-

gainst the »national wishes«, Karaman explained methodically and extensively the basic premises of the theory of the History of Art and the practice of art conservation by the most advanced contemporary methods (Dvořak, Riegl). His stand is paradigmatic of the »active conservation« method because it offers a creative alternative: he suggests that the monument be placed in the free space north of the cathedral. A similar problem appeared with a proposal to place a monument to Marshall Tito in Trg Republike, the main square in old Zagreb, but the art historians managed to change that for a position in the new part of town. The insistence on »squeezing in« new forms into the »center« is viewed by the author as a phenomenon with wider implications, and explains it as the psychology of a newly arrived »peasant«, as the pressure of a provincial mentality which equates the position in the »center« with a socio-status symbol.

In the case of a conflict with the »local society«, the author states that Karaman's discussion of J. Strzygowski's theses – published in »Alt-kroatische Kunst« in 1926, has not lost its topical value because of Karaman's methodical criticism of the theory of the Nordic origins of old Croatian art in Dalmatia. The theories of Strzygowski were accepted with enthusiasm in the »local society« of Croatia because politically and ideologically they were playing up national pride by insisting on the »originality« of pre-Romanesque art in Croatia and on the ethnic continuity of art expression. Strzygowski's »barbarian« thesis does not accept a taking over of the Antique tradition of form, and his ideas fitted the ethnic-racist ideology spreading through Europe at the time. The detailed approach and scientific seriousness of Karaman's criticism of Strzygowski was exceptional in Europe and was of an early date, but is unfortunately unknown outside Yugoslavia. Karaman was attacked by some local newspapers for acting »against his people«, for supporting the »Italian thesis« (on the Lombard origin of wicker ornamentation). The author warns of the situation in which a narrow-minded »society« homogenously attacks an individual who represents a new scientific truth if it does not »suit their purposes«. (The author found himself in a similar situation with the »local society« when he demanded a more objective, scientifically based appraisal of some overstated attributes to the Mimara Collection, which caused a several month long discussion in the local newspapers.)

The historical significance and contemporary value of Karaman's writing lies in the application of a scientifically founded dialectical method for analysis and interpretation, as well as in the courage to state his opinion publically without compromise, to defend his views with arguments within his own society, while at the same time trying to develop this method of approach to art problems with his audience.